

Н. П. КОРОБЕНКО. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПЕНСІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН У НЕДЕРЖАВНОМУ ПЕНСІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Досліджується сутність пенсійних правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення. Визначені характерні риси та ознаки цих правовідносин.

Ключові слова: *недержавне пенсійне забезпечення, недержавний пенсійний фонд, пенсійне страхування.*

Исследуется сущность пенсионных правоотношений в системе негосударственного пенсионного обеспечения. Определены характерные черты и признаки этих правоотношений.

Ключевые слова: *негосударственное пенсионное обеспечение, негосударственный пенсионный фонд, пенсионное страхование.*

In the article essence of pension legal relationships is probed in the system of the non-state pension providing. An author specifies on the personal touches and signs of these legal relationships.

Key words: *non-state pension maintenance, non-state pension fund, retirement insurance.*

Формування ефективної моделі пенсійного забезпечення неможливо без такої її складової, як недержавне пенсійне забезпечення. Як показує досвід провідних країн з ринковою економікою, його запровадження є важливою передумовою не лише підвищення рівня пенсійного забезпечення непрацевдатних, а і фактором, що сприяє підвищенню інвестиційного клімату в державі.

Відповідно до ч. 4 п. 1 ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», недержавне пенсійне забезпечення становить третій рівень системи пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення¹. Його впровадження дозволяє забезпечити процес формування якісно нової національної моделі пенсійного забезпечення, що забезпечує гідний рівень життя непрацевдатним та створює механізми реалізації громадянами права на соціальний захист.

Окремі проблемні питання щодо функціонування пенсійних правовідносин в недержавному пенсійному забезпеченні висвітлювалися у працях Н.Б. Болотіної, Ю.В. Вітки, С.В. Сивак, Г.В. Татаренко та інших вчених, проте визначення поняття пенсійні правовідносин в недержавному пенсійному забезпеченні та дослідження характерних ознак цих правовідносин потребує більш детального розгляду.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється на основі базових законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення»², а також інших актів, прийнятих на їх виконання, які визначають засади та правові механізми його функціонування.

Виходячи із аналізу положень актів пенсійного законодавства України, положень доктрини права соціального забезпечення, можна констатувати, що основними рисами недержавного пенсійного забезпечення є те, що воно:

– функціонує на добровільних засадах, оскільки від солідарної та накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування воно відрізняється, у першу чергу, тим, що не носить загальнообов'язкового характеру,

© КОРОБЕНКО Наталія Петрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України

тобто не передбачає обов'язкової участі у ньому;

- реалізується через механізми накопичення страхових внесків у недержавно-му пенсійному фонді з подальшою виплатою за рахунок цих коштів пенсійних виплат;

- регламентується на основі актів пенсійного законодавства та актів законодавства України, що регулюють статус окремих уповноважених суб'єктів у сфері недержавного пенсійного забезпечення, і це підкреслює міжгалузевий характер цієї системи пенсійного забезпечення;

- передбачає специфічні види пенсій, до яких належать: довічна пенсія, пенсія на визначений строк та одноразова пенсійна виплата;

- має специфічний суб'єктний склад. Зокрема, до його учасників належать: 1) вкладники (фізичні та юридичні особи, що здійснюють внески на недержавне пенсійне забезпечення); 2) учасники недержавного пенсійного фонду (фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи і які мають право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку; 3) суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення, діяльність яких направлена на забезпечення реалізації правомочною особою права на пенсійні виплати, передбачені цим видом забезпечення (недержавний пенсійний фонд, страхові організації та банківські установи);

- визначає умови реалізації правомочними особами права на обумовлені недержавним пенсійним забезпеченням види пенсій за рахунок коштів, що знаходяться на індивідуальному накопичувальному пенсійному рахунку такої особи в недержавному пенсійному фонді, а в окремих випадках – страхової організації, банківської установи;

- передбачає виплату правомочній особі за рахунок коштів, що знаходяться на її індивідуальному накопичувальному рахунку пенсій, що передбачені недержавним пенсійним забезпеченням.

Таким чином, система недержавного пенсійного забезпечення являє собою організаційно-правову основу функціонування пенсійних правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією правомочними особами права на передбачені цією системою пенсії.

Першою передумовою виникнення пенсійних правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення є наявність норм права. Вони виражені у нормах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення» та Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», які визначають принципи та засади функціонування цієї системи, а також у допоміжних спеціальних законодавчих актах, що визначають статус уповноважених суб'єктів у системі недержавного пенсійного забезпечення³. І хоча останні не відносяться до актів пенсійного законодавства, проте відносини щодо недержавного пенсійного забезпечення є предметом права соціального забезпечення. Така точка зору знаходить підтвердження і в сучасній правовій науці⁴.

Наступною умовою виникнення пенсійних правовідносин у системі недержавного пенсійного забезпечення є наявність специфічного суб'єктного складу, що характеризується наявністю пенсійної правосуб'єктності.

Суб'єктами таких правовідносин є, з однієї сторони, правомочні особи, які реалізують право на отримання передбаченої системою недержавного пенсійного забезпечення пенсії, а з іншої – зобов'язані суб'єкти системи недержавного пенсійного забезпечення, на які покладається обов'язок забезпечити реалізацію

такого права.

Характеризуючи правомочних осіб, варто відзначити, що їх пенсійна правосуб'єктність обумовлена наділенням їх у недержавному пенсійному забезпеченні правом на отримання передбачених у ньому окремих видів пенсій та включає в себе систему пенсійних прав та обов'язків, які випливають з зазначеного права.

Аналіз Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» дозволяє виділити наступні права та обов'язки правомочної особи: – укладати пенсійні контракти з недержавним пенсійним фондом, договори страхування довічної пенсії із страховою організацією, договори про відкриття пенсійного депозитного рахунку з банківською установою; – бути одночасно учасником декількох недержавних пенсійних фондів; – змінювати у визначеному пенсійним законодавством порядку пенсійний вік, досягнення якого передбачає виплату пенсії; – отримувати пенсії за рахунок коштів недержавного пенсійного фонду раніше, ніж правомочна особа досягне пенсійного віку; – оскаржувати дії осіб, які здійснюють пенсійні виплати, до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України або до суду; – обирати страхову компанію, з якою правомочна особа буде укладати договір страхування довічної пенсії; – здійснювати перерахування коштів, що знаходяться на індивідуальному накопичувальному рахунку правомочної особи у недержавному пенсійному фонді, до страхової організації як повністю, так і частково; – реалізувати право на отримання одноразової пенсійної виплати; – надавати страховій організації довідку адміністратора про обсяг коштів, що знаходяться на індивідуальному накопичувальному рахунку правомочної особи у недержавному пенсійному фонді; – повідомляти адміністратора недержавного пенсійного фонду про обрану страхову організацію; – подавати письмову заяву до страхової організації щодо перерахування до неї належних такій особі пенсійних коштів, що знаходяться на індивідуальному накопичувальному рахунку у недержавному пенсійному фонді; тощо.

Іншим учасником пенсійних правовідносин в системі недержавного пенсійного забезпечення є ті суб'єкти, на які покладається обов'язок забезпечити реалізацію правомочною особою права на пенсію, що передбачена цією системою пенсійного забезпечення.

По-перше, до них належать недержавні пенсійні фонди, які є юридичними особами, що створюються відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», мають статус неприбуткових організацій (непідприємницьких товариств), функціонують і провадять діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників недержавного пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному пенсійним законодавством порядку (ст. 1 цього Закону). Слід зазначити, що поняття недержавного пенсійного фонду не є абсолютно новим для нашої держави, хоча до прийняття законів України «Про недержавне пенсійне забезпечення» та «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», як вірно зазначає Ю.В. Вітка, діяльність недержавних пенсійних фондів в Україні не було належною мірою регламентовано законодавством. Ці фонди працювали в регулятивному вакуумі й створювалися у формі господарських товариств на підставі Цивільного кодексу УРСР від 18 липня 1963 р. та Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1999 р.⁵

Зміст пенсійної правосуб'єктності недержавних пенсійних фондів складають такі їх повноваження, як: – укладати пенсійні контракти з особами, що бажають здійснювати пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду; – забезпечувати

здійснення пенсійних виплат, встановлених недержавним пенсійним забезпеченням; – перераховувати страховій організації пенсійні кошти, що належать правомочній особі, протягом п'яти робочих днів після отримання заяви про таке перерахування; – сплачувати правомочній особі пеню за несвоєчасне перерахування пенсійних коштів, що знаходяться на індивідуальному накопичувальному рахунку такої особи у недержавному пенсійному фонді; – оскаржують рішення органів, що здійснюють державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення в порядку, встановленому законом, у тому числі в судовому порядку.

Також слід відзначити, що всі права та обов'язки недержавного пенсійного фонду від імені фонду та в інтересах його учасників здійснюються окремими юридичними особами, а саме адміністратором, компанією з управління активами, зберігачем.

По-друге, до уповноважених суб'єктів в системі недержавного пенсійного забезпечення також належать страхові організації, які укладають з правомочною особою договір страхування довічної пенсії та банківські установи, що уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків. Їх пенсійна правосуб'єктність обумовлюється змістом повноважень щодо забезпечення реалізації правомочними особами права на види пенсій, які передбачені недержавним пенсійним забезпеченням. Зокрема, вони здійснюють розрахунки розміру довічної пенсії, який зазначається в договорі страхування довічної пенсії на основі актуарних розрахунків згідно з сумою, що визначена особою, яка укладає договір, та довідкою, виданою адміністратором пенсійного фонду про наявність у особи такої суми.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що під пенсійними правовідносинами в системі недержавного пенсійного забезпечення слід розуміти обумовлені функціонуванням системи недержавного пенсійного забезпечення двосторонні, договірно-правові відносини, що виникають на підставі актів пенсійного законодавства України, договору страхування довічної пенсії або пенсійного контракту між правомочною особою або її спадкоємцями та уповноваженими суб'єктами у сфері недержавного пенсійного забезпечення (недержавним пенсійним фондом, страховою організацією, банківською установою) з приводу призначення та виплати довічної пенсії, пенсії на визначений строк, одноразової виплати.

Таким чином, пенсійним правовідносинам в системі недержавного пенсійного забезпечення притаманні такі ознаки:

- вони передбачені та гарантуються системою недержавного пенсійного забезпечення та функціонують на основі положень норм законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», а також положень цивільного законодавства. Оскільки останні не відносяться до актів пенсійного законодавства, можна стверджувати, що пенсійні правовідносини в системі недержавного пенсійного забезпечення носять міжгалузевий характер;

- мають специфічний суб'єктний склад. Суб'єктом таких правовідносин, з однієї сторони, є правомочна особа – фізична особа, що реалізує право на пенсію, передбачену системою недержавного пенсійного забезпечення, та з іншої – уповноважені суб'єкти системи недержавного пенсійного забезпечення, на які покладається обов'язок забезпечити реалізацію такого права (недержавний пенсійний фонд; страхова організація; банківська установа);

- мають специфічний об'єкт: довічні пенсії (довічний анuitет), пенсії на визначений строк та одноразові пенсійні виплати;

– мають специфічні підстави виникнення, які зумовлені особливостями набуття правомочною особою права на пенсійні виплати, встановлені системою недержавного пенсійного забезпечення. Такими підставами є наявність особливою юридичного складу: по-перше, пенсійних ризиків: 1) досягнення правомочною особою пенсійного віку; 2) визнання правомочною особи інвалідом; 3) медично-підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду; 4) виїзд правомочною особою на постійне місце проживання за межі України; 5) смерть правомочною особою (ч. 1 ст. 61 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»); 6) якщо придбання довічного ануїтету може негативно вплинути на розмір пенсійних виплат (ст. 63 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»); 7) якщо сума належних правомочній особі пенсійних коштів на дату досягнення нею пенсійного віку не досягає мінімального розміру суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України (п. 2 ч. 1 ст. 65 вказаного Закону); по-друге, наявність супутніх юридичних фактів: 1) укладення з недержавним пенсійним фондом пенсійного контракту, договору страхування довічної пенсії з страховою організацією; 2) відповідність належних правомочній особі суми грошових коштів, що знаходяться на її накопичувальному рахунку на момент набуття права на пенсію, мінімальній сумі коштів, необхідній для оплати пенсії; 3) подання правомочною особою адміністратору недержавного пенсійного фонду (або страховій організації) заяви та документів, які підтверджують її право на отримання пенсійної виплати (в разі смерті учасника недержавного пенсійного фонду таку заяву подають його спадкоємці (ст. 65 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»); 4) рішення недержавного пенсійного фонду про виплату пенсії на встановлений строк, одноразової пенсійної виплати або страхової організації про виплату довічної пенсії;

– мають специфічний зміст, що обумовлюється правами та обов'язками правомочною особою, яка реалізує право на пенсію в системі недержавного пенсійного забезпечення та компетенцією уповноважених суб'єктів у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

1. Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» // ВВР України. – 2003. – № 49-51. – Ст. 376. 2. Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-IV «Про недержавне пенсійне забезпечення» // ВВР України. – 2003. – № 47-48. – Ст. 372. 3. Татаренко Г.В. Моделі соціального страхування в контексті історії // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 7. – С. 69. 4. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – С. 98; Сивак С.М. Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення // Право України. – 1999. – № 1. – С. 119-121; Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник для студ. ВНЗ, що навч. за фахом «Правознавство». – Х.: Одиссей, 2007. – С. 27; Стичинський Б.С. Щодо галузевої належності інституту недержавного пенсійного забезпечення // Право України. – 2003. – № 8. – С. 97. 5. Вітка Ю.В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: Монографія. – К.: ТОВ «ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. – С. 19.